

lanuvchi qit'asining 1-misrasi hazaji musammani musabbag' (ruknlari va taqti'si: mafoiylun mafoiylun mafoiylun mafoiylun V — — / V — — — / V — — — / V — — — ~) vaznida yaratilgan bo'lsa, ayni vaqtda qit'a-

ning qolgan 2-, 3-, 4-misralari shu vaznga yaqin turgan *hazaji musammani solim* (ruknlari va taqti'si: mafoiylun mafoiylun mafoiylun mafoiylun V — — — / V — — — / V — — — / V — — —)da bitilgan.

Navoiy she'	ri to'qquz bay-	t+u, o'n bir bay-	t(i) o'n uch bayt
mafoiylun	mafoiylun	mafoiylun	mafoiylun
Hazaji musammani musabbag'			
Ki, lav-h+uzra	qalam ziynat	berur ul dur	ri maknundin. ⁶
Bukim, albat-	ta, yetti bay-	t(i)din o'ksuk	emas, ya'ni,
Tanazzul ay-	la-y+olmas rut-	ba ichra yet-	ti gardundin. ⁷
mafoiylun	mafoiylun	mafoiylun	mafoiylun
Hazaji musammani solim			

Qit'ani o'qishda ta'kidlangan o'rinlarning qo'shib yoki cho'zib o'qilishi, shuningdek, **bayt**, **baytdin** kabi so'zlardagi qo'sh undoshning ikkinchisini alohida hiyo qilib (**bay-t(i)**, **bay-t(i)-din** singari) talaffuz qilish tushuntiriladi. Qit'a tahlili jarayonida Navoiyning vazn ustida ishlash mahoratiga ham to'xtab o'tiladi. Ushbu qit'a tom ma'noda shoirning faxriyalaridan biridir. Chunki she'rda uning barcha g'azallariga ixcham baho berilgan. Qit'ada shoir o'z she'rlarini "durri maknun" deb baholaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, 10-sinf "Adabiyot" darsligida Alisher Navoiyning 6 ta qit'asi keltirilgan. Ular aruz tizimining hazaj, muta'qorib, xafif bahri vaznlarida yozilgan. Qit'alar uchun tanlangan mavzular bir-birini takrorlamaydi.

1. Shayx Ahmad Taroziy. Funun-ul balog'a. Nashrga tayyorlovchi A.Hayitmetov. — Toshkent: Xazina, 1996. 124-bet.
2. Orzibekov R. Lirikada kichik janrlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. 26-bet.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Muxtasar. Nashrga tayyorlovchi S.Hasan. — Toshkent: Fan, 1971. 196-bet.
4. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetikaga kirish. — Toshkent: Ta'lim-media, 2019. 142-bet.
5. To'xliyev B. va boshq. Adabiyot. 10-sinf. — Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 94-bet.
6. Yashirilgan, maxfiy.
7. To'xliyev B. va boshq. Adabiyot. 10-sinf. — Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 103-bet.

Ziyodaxon USMANOVA,
Chirchiq davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi

ZAMONAVIY TA'LIMNING NEGIZI

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar jamiyat hayotining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarini rivojiga xizmat qilishi lozim. Shu maqsadda ta'lim tizimini zamonaviylashtirish, ya'ni o'qitishni optimallashtirish, o'quvchining kompetentligini oshirish, kognitiv bilimlarini kengaytirish, kreativ fikrlashga o'rgatish uchun PISA xalqaro baholash tizimi joriy etilgan.

PISAning asosiy vazifasi muayyan ta'lim tizimidagi yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish, ta'lim monitoringini olib borish va ta'lim sifatini oshirish bo'yicha dasturlarni taklif etishdan iborat. PISA o'quvchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda fanlarning nazariy masalalarini amalda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish dinamikasini ko'rsatadi. 2000-yildan buyon PISA testlari har uch yilda bir marta o'tkazilishi an'anaga aylangan. O'zbekiston ham 2018-yil 8-dekabrda PQ-997-sonli qarorga asosan ushbu xalqaro dasturga a'zo

bo'ldi. 2022-yilda o'tkazilishi mo'ljallangan PISA testlari-da mamlakatimizning 15–16 yosh doirasidagi maktab bitiruvchilari ham ilk marotaba o'z bilimlarini sinovdan o'tkazadi. Ya'ni, 2022-yilda O'zbekistondan jami 300 ga yaqin maktab va 12000 mingdan ziyod o'quvchining bu jarayonda qatnashishi kutilmoqda.

Shu o'rinda PISA dasturida o'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha bilimlari qanday tekshiriladi, degan savol tug'iladi. PISAda o'qish savodxonligini tekshirishda asosiy material matn hisoblanadi. Matnlar turlicha: matn, xarita, jadval, diagramma, har xil mavzulardagi rasmlar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Ular faning barcha tarmoqlariga doir bo'ladi. Masalan, ba'zi matnlar o'quvchining geografiya va iqtisodga oid bilimlari bilan bog'liq bo'lsa, ba'zilar siyosat va tarix fanlariga oid fikrlarga taalluqli bo'lishi mumkin.

Garchi, bugungi kunda PISA ta'lim tizimidagi so'nggi yangilik sifatida e'tirof etilayotgan bo'lsa-da, milliy peda-

gogikamiz tarixida bu dasturning ilk ildizlarini ko'rishimiz mumkin. XX asr boshlarida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tanazzulning oldini olish maqsadida jadidchilik harakati yuzaga chiqdi. Jadidlar milliy mustaqillikka erishish va taraqqiyot kafolati sifatida, avvalo, ta'lim tizimini isloh qilish masalasini ko'tarib chiqdilar. Yangi usuldagi maktablarning tashkil etilishi, zamonaviy darsliklar yaratilishi, sinflar kesimida dastur va imtihonlarning tashkil etilishi bevosita jadidlar faoliyati bilan bog'liq. PISA testiga mantiqan yaqin fikr-mulohazalar jadid pedagogikasida o'z aksini topgan. Jumladan, Abdurauf Fitratning jadid usulidagi "Ibtidoiy maktablarning so'ng sinflari uchun mo'ljallangan O'quv darsligi"da o'quvchining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga, berilgan matn asosida mantiqiy xulosa chiqarish amaliyoti bilan bog'liq jihatlarga ahamiyat qaratilgan. Bu darslikning muhim jihati shundan iboratki, unda faqat insoniy fazilatlarini ulug'lovchi diniy matnlar va hadislar bilan cheklanib qolinmagan, berilgan matnlar o'quvchilarga ona tillarida butun koinot, siyosat, iqtisodiyot, tarix, falsafa, madaniyat, geografiya, fizika, matematika kabi dunyoviy fanlardan ham bilim olishlariga keng imkoniyat yaratilgan edi. Shu o'rinda e'tiborimizni darslikdan olingan bir matnga qaratsak:

TURSUN QANDAY BOY BO'LG'AN

O'g'lum ish seni izlab ketmas, sen ishni izlab ket.

Tursun o'n besh yashar bir yigit edi. Maktabni biturib chiqdi. Uch-to'rt kun uyiga kelib o'turdi. Ko'rdikim, otasining qo'lindan ish kelmaydi. Singlisi kasal bo'lub yotkan. Yolg'iz onasining uni(ng)-buni(ng) ishini qilib topdigi' ozg'ina oqcha bilan to'rt kishining kun o'tkarmag'i qiyin.

Tursun himmatsiz yaramaslardan emasdi. Tog'dek bir yigit onasining emganib keturidig'i nonga ko'z tikib tursunmi? Mana shunga rozi bo'lolmazdi. Biror ish topilarmikan, deb uydan chiqdi. Uning-buning do'konlariga borib qaradi. Kimsa: "Kel o'g'lum, shu ishni qil, oqchani ol", demadi. Tursun shoshib qoldi, o'z holig'a yig'lab keldi. Uyga ketayin dedi, uyolib oyog'larini yerdan ko'tarolmadi. Bir devorga tayanib o'turdi. Boshini qo'lga olib o'yladi... o'yladi. Birdan sevinib tura qoldi. Esiga Ergashboyning zovuti kelgan edi. Zovutga qarab yugurdi. To'g'ri Ergashboyning yoniga borib, salom berdi. Ergashboy javob berdi:

– Ha o'g'lum, nima ishing bor? – dedi.

Tursun: – Zovutingizda ishlamoq uchun keldim, boy bobo, – dedi.

Ergashboyga ko'p ishchi kerakdi:

– Yaxshi qilibsan, o'g'lim! Mana shu arobalaridagi momuq qanorlarini ko'tarib omborga eltib tashlayber. Oqshom shu ishchilarga qancha oqcha bersam, senga ham beraman, – dedi.

Tursun suyindi. Yugurub, arobalar sari ketdi. Qanorlarni toshib, omborga beraberdi. Boshqa ish-

chilardan ko'proq tirishdi. Oqshom bo'ldi. Ergashboy Tursunga iki tanga oshiqroq berdi. Tursun sevina-sevina uyga kelub, oqchalarni onasiga berdi va ishni onglatdi. Bundan so'ng ham har kuni erta bilan zovutga borib, oqshom kunligini olib qayta(r) edi. Oqcha ko'paydi. Kasal bo'lib yotgan singlisi uchun do'qtur chaqirib, davolatdi. U daxi sog'oldi.

Bir kun Ergashboy Tursunni chaqirib, dedikim:

– O'g'lum! Ko'b to'g'ri va ishonchli yigit ekansan. O'quv bilan yozuvning daxi bor ekan. O'zingga yarasha bir ish berayin sanga. Undan keyin yuk tashimoqni qo'y. Mana shu daftarni ol, zavutdagi ishchilarning cho'tini saqlag'il.

Tursun qabul qildi. Bugun Tursun o'shal zovutning mirzasidir¹.

Asar tili sodda va, muhimi, o'quvchi uchun yangilik bera oladi. Jadid maktablarining asosiy maqsadi ham Turkiston musulmonlarini har tomonlama zamon bilan hamnafas bo'lishga chorlashdan iborat edi. Ularga fan-texnikaning so'nggi yutuqlarini tanishtirish, dunyo bilan birga rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish, jahon hamjamiyatida munosib o'ringa ega bo'lish uchun, avvalo, ilm olish zarurligi, ilm olganda ham eski maktablardagi kabi quruq yod olish usulida emas, balki o'rgangan ilmini amaliyotda qo'llash bilan bog'liq kompetensiyalarni ham shakllantirish, o'qish jarayonini takomillashtirishga erishish asosiy maqsad sifatida belgilangan edi.

Bu maqsad hozirgi ta'lim tizimida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Jadidlarning ta'lim tizimiga oid islohotlari qisman amalga oshirildi, qatag'on siyosati Turkiston musulmonlarining bu tarzidagi qarashlari, milliy o'zlikni anglashga bo'lgan intilishlari va, ayniqsa, jadid maktablarining erishayotgan yutuqlariga to'siq bo'ldi. Natijada, jadid maktablari va uni yoqlovchi ziyolilar hukumat tomonidan ta'qib ostiga olindi va jadidchilikka barham berildi.

"Tursun qanday boy bo'lg'an" asari matni yuzasidan muallif o'quvchilarga 4 ta topshiriq bilan murojaat etadi (darslikda topshiriq atamasi o'rnida "tamrin" istilohidan foydalanilgan):

1. *Tursun qanday holda edi?*

2. *Nega ish arar(oxtarar)g'a chiqdi?*

Qay ishga kirdi?

Ishchilarning orasidan chiqub mirza bo'lurg'a sabab nima?

O'qish savodxonligida matnni tushunish, undan foydalanish, mulohaza yuritish va munosabat bildirish² asosiy tushunchalar sanaladi. Yuqoridagi matnni o'qish davomida o'quvchi matnda ilgari surilgan g'oyani, asosiy mazmunni tushunishi talab etiladi. Tursunning kimligi, fe'l-atvori, oilaviy ahvoli, maqsadi haqida, qanday qilib nochorlikdan qutulib, katta bir zavodning mirzasi lavozimiga ko'tarilgani yuzasidan batafsil ma'lumotga ega bo'ladi. Eng muhimi, darslik ona tilida yozilgan, shuning uchun ham matnlarni tushunish bolaga qiyin-

chilik tug'dirmaydi. Eski maktablarda, asosan, arab va forsiy darsliklardan foydalanilganini hisobga olsak, bu o'sha davrda darslik yaratish bo'yicha chinakam yangilik edi, deyish mumkin.

Matnda ta'limiy va tarbiyaviy jihatlariga birdek e'tibor qaratilgan. O'quvchi matndan ilmning inson kamolotida nechog'li muhim ahamiyat kasb etishini o'rganadi va unda ilm olishga rag'bat uyg'onadi.

Eski usuldagi maktablarda aksar hollarda darslar o'qishga, yod olishga qaratilar, har bir mudarris maktabda o'z ichki tartib-qoidalarini joriy etardi. Jadid maktablarida esa darsliklar zamonaviy fan dasturlari asosida yaratilgan va o'qitilgan. Masalan, yangi usul maktablarida quyidagilarga qat'iy rioya qilish lozim bo'lgan:

Sinfda (maktabda) bolalar soni o'ttizdan oshmasin.

Bolalarni faqat ikki dafa – yoz va qish boshlaridagina qabul qilish mumkin.

Har qabul nechta bo'lishidan qat'i nazar, bir sinf bo'lsin.

Har bir muallimda ko'pi bilan 3–4 sinf bo'lsin.

Agar maktab uch sinfdan iborat bo'lsa, darslar ketma-ket, ma'lum uyg'unlikda qo'yilmog'i lozim.

7–9 yoshlardagi bola 7–8 soat uzluksiz o'qiy olmaydi. Uning uchun 5 soat kifoya. Har darsdan so'ng 10 daqiqa tanaffus lozim.

Juma va bayram kunlari dam olinadi.

O'n oy o'qishdan so'ng yozning issiq kunlarida ta'til bo'lishi maqsadga muvofiq.

Dars zeriktirmasligi lozim. Besh soat davomida turli besh fandan dars olish og'ir emas, lekin besh soat faqat bir dars bilan mashg'ul bo'lish darsdan bolaning ko'nglini sovutadi.

O'quvchilarni urishga, so'kishga hojat yo'q.

Har hafta so'ngida o'quvchiga haftalik baho berish lozim. Hafta davomida darslarni yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilarga a'lo baho qo'yimoq kerak.

Sinfning derazalari katta, ichkarisi esa keng va yorug' bo'lishiga ahamiyat berish kerak... Sovuq xonada dars berish, ilm o'rgatish begunoh bolani jazolash bilan barobardir...³

Ko'rinib turibdiki, jadidlar tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim standartlari o'quvchilarni maktabga qabul qilish, sinf xonasining interyeri, partalarning joylashuvi, dars jadvalida fanlarning aks etish holatidan tortib, sinfda o'quvchi-o'qituvchining o'zaro munosabatlarini ham tartibga solib turgan. Jadidlar o'quvchilarga shunchaki matnni o'qishni emas, uning mohiyatini tushunishni, tegishli xulosalar chiqara olishni, olingan bilimni amaliyotga tatbiq etishni ham o'rgatishgan.

Ta'lim tizimini isloh qilishda jadid olimlarining boy ilmiy merosidan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Fitratning "Ibtidoiy maktablarning so'ng sinflari uchun mo'ljallangan O'quv darsligi"da berilgan matnlarning hozirgi o'zbek adabiy tilidagi tabdilini yaratib, maktab o'quv dasturining sinfdan tashqari o'qish darslarida foydalanishni tavsiya etgan bo'lardik.

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 4-jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006. 90-bet.

2. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash. – Toshkent: Sharq, 2019. 13-bet.

3. B.Qosimov, Z.Abdurashidov. Ismoilbek Gasprinskiy (Gasprali). Hayot va mamot masalasi – Toshkent: Ma'naviyat, 2006, 19-bet.

Konisbay YUSUPOV,

*Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari doktori*

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARIDA QORAQALPOQ ADABIYOTINI O'QITISH MASALALARI

Jahon pedagogika fani jadal rivojlanish va o'zgarishlar yo'lidan borayotgan hozirgi globalashuv jarayonida mamlakatimiz ta'lim sohasi ham jiddiy yangilanishlarga yuz tutmoqda. Bu esa ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or texnologiyalar asosida takomillashtirish, davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq o'quv dasturlari, darsliklar va metodik qo'llanmalar yaratish, adabiyot o'qitish mazmunini yangilashning optimal yo'nalishlarini belgilash, milliy va xorijiy tajribalardan unumli foydalanish, adabiy ta'limning ilmiy-nazariy, amaliy, estetik va metodik asoslarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ushbu vazifalardan kelib

chiqqan holda umumiy o'rta ta'lim makteblarida qoraqalpoq adabiyotini o'qitish texnologiyasini takomillashtirish, adabiyot darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning axborotlarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, nazariy bilimlarini chuqurlashtirish asosida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish kabi masalalar dolzarb ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda adabiy ta'lim mazmunini yangilangan pedagogik tafakkur tamoyillari asosida yuksaltirish, adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish, ta'lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish masalalari bo'yicha Q.Yo'ldoshev, A.S.Zunnunov, M.Mirqosimova,